

Vyriškumo konstravimas Lietuvos pataisos namuose: nuo hipervyriškumo iki vyriško fasado valdymo

RŪTA PETKEVIČIŪTĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Santrauka. Remiantis tyrimo metu trijuose Lietuvos pataisos namuose (Vilniaus, Alytaus ir Praviėniškių pataisos namuose-atvirojoje kolonijoje) atliktais 60 pusiau struktūruotų interviu ir nuteistųjų bylų analize, straipsnyje analizuojamas nuteistųjų¹ vyriškumo konstravimas. Pasielkiant hegemoninio vyriškumo analizės prieigas (Connell 2005; Messerdmidt 2012) ir vyriškumo kalėjimo aplinkoje tyrimus (Abrams et al. 2008; Curtis 2014; Kupers 2005) aptariama hipervyriškos laikysenos svarba Lietuvos įkalinimo įstaigose. Tyrimo metu identifikuotos ir analizuotos hipervyriškos, tradicinio ir „žmogiško“ vyriškumo formos. Tyrimas rodo, kad hipervyriška laikysena nėra dominuojanti, ją palaiko trečdalis tyrime dalyvavusių įkalinimų vyrų. Tarp laisvės atėmimo bausmę atliekančių vyrų dominuoja tradicinio vyriškumo forma, kurią galima vadinti pritampanti, nepretenduojanti užimti aukščiausios pozicijos hierarchijos viršūnėje, tačiau palaikanti tradicinius vyriškumo bruožus. Taip pat vyriškumo analizė rodo, kad nuteistiesiems itin svarbu pritapti ir reprezentuoti vyriškumą taip, kaip to reikalauja įkalinimo įstaigos aplinka ir neformalios nuteistųjų taisyklės. Todėl, remiantis Ervingo Goffmano (2000) dramaturgijos teorija, prasminga kalbėti apie tinkamą savęs pateikimą ir vyriško fasado valdymą. „Žmogišką“ vyriškumo formą analizė patvirtina Mahuyos Bandyopadhyay (2006) tyrimo išvagas, pabrėžiančias, kad vyriška tvirtybė ar hipervyriška laikysena nėra vienintelis vyriškumo išteklius. „Žmogišką“ vyriškumo formą palaikantys nuteistieji siekia įgyvendinti vyriškumą neapsiribodami pataisos namų sienomis, šių vyrų susitelkimas į gyvenimą už pataisos namų ir grįžimą į visuomenę padeda jiems įkalinimo sąlygomis išgyventi².

Raktažodžiai: vyriškumas, pataisos namai, kriminalinė subkultūra, fasado valdymas, savęs pateikimas.

Keywords: masculinity, correctional houses, criminal subculture, self presentation, front management.

¹ Nuteistųjų terminas šiame straipsnyje vartojamas turint omenyje tik tuos nuteistuosius, kurie atlieka laisvės atėmimo bausmę.

² Straipsnis parengtas remiantis 2012–2013 m. atlikto tyrimo „Kriminalinis vyriškumas Lietuvos pataisos namuose: formos, kaita, alternatyvų paieška“ (MIP-019/2012), kurį finansavo Lietuvos mokslo taryba, duomenimis.

Įvadas

Bandant konceptualizuoti šio straipsnio problematiką, derėtų pagrįsti, kodėl tiriant vidinę kalėjimo aplinką analitiniu konceptu pasirenkamas vyriškumas. Pirmiausia atsižvelgiama į vyriškumo ir nusikalstamo bei smurtinio elgesio sąsajas, aptariamas mokslinėje literatūroje ir grindžiamas statistiniais rodikliais (Lietuva šiuo atveju ne išimtis³). Antra, vyrų kalėjimas kaip hipervyriška aplinka tarsi implikuoja, kad dėmesys vyriškumui ir su juo susijusiems galios ir dominavimo santykiams šioje aplinkoje neišvengiamas. Vyriškumas kalėjimo erdvėje atliepia keletą pagrindinių funkcijų ir yra neatskiriamas nuo neformalių kasdienę nuteistųjų veiklą organizuojančių taisyklių, vadinamų kalėjimo, kriminaline arba tiesiog subkultūra⁴, už kurių palaikymą ir vykdymą atsako patys nuteistieji. Vyriškumo ir neformalių nuteistųjų santykių ir hierarchinės sistemos sąsajos argumentuojamos ir kitų mokslininkų darbuose (žr. Bosworth, Carrabine 2001; Evans, Vallace 2007; Hsu Hua-Fu 2005; Messerschmidt 2001; Karp 2010; Sabo et al. 2001). Antra vertus, kalėjimas, E. Goffmano (1961) teigimu, funkcionuoja kaip asmenybės marinimo, suspendavimo, transformavimo mašina, tad vyriškumą galima laikyti vienu iš nedaugelio nuteistiesiems liekančių asmenybės raiškos išteklių. Todėl tyrimo metu ir klausiami, kaip ši išteklių – vyriškumą – nuteistieji konstruoja ir išnaudoja, kokios vyriškumo formos jiems atrodo labiausiai priimtinos ir kokius vyriškumo bruožus įkalinti vyrai laiko prioritetu.

Teorinės vyriškumo analizės pastabos

Mokslinė diskusija, aptarianti lyčių studijų ir vyriškumo tematiką, šiandien atrodo neįmanoma nereferuojant ir nesvarstant Judith Butler (2004) lyties sampratos ar nepateikiant nuorodų į Raewyn Connell vyriškumo ir hegemoninio vyriškumo koncepcijas. Šiuo požiūriu šis straipsnis nėra išimtis ir lyties samprata jame formuluojama atsispiriant nuo J. Butler (2004), todėl pati lytis suvokiama kaip aktyvi, gamybinė, performatyvi ir kaiti praktika. Remiantis ta pačia analitine tradicija, straipsnyje analizuojamas ir vyriškumas, kuris apibrėžiamas kaip kaitus, kontekstualus ir nuolatinis lyties darybos procesas, įgyvendinamas tam tikram individui kultūriškai priimtinu būdu (Connell 2005). Nors tokia vyriškumo samprata apeliuoja į vyriškumo nepastovumą, dinamiškumą ir vyriškumo formų įvairovę, neišvengiamai vienos vyriškumo formos tampa dominuojančios ir labiau priimtinos. Norminius ir dominuojančius vyriškumo diskursus R. Connell (2005) apibrėžia pasitelkdama hegemoninio vyriškumo

³ Plačiau žr. *Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla* (2012 m. katalogas). Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.

⁴ Detaliau subkultūra pristatoma skyriuje „Lietuvos pataisos namuose kalinčių vyriškumai: vyriško elgesio komponentai ir formos“.

sampratą, tad, šios autorės požiūriu, hegemoninis vyriškumas kontroliuoja hierarchinę vyriškumo sistemą ir užima dominuojančią poziciją tiek siejant jį su moteriškumu, tiek su kitomis vyriškumo formomis. Todėl hegemoninis vyriškumas kuriamas asocijuojant jį su subordinuotu, kitaip neatitinkančiu normatyvinių vyriškumo standartų. Norminio vyriškumo konstravimas remiasi dichotomija moteriška / vyriška. Vienu iš pagrindinių elementų, apibrėžiančių hegemoninį vyriškumą europietiškoje / amerikietiškoje visuomenėje, yra heteroseksualaus vyro dominavimas ir homoseksualaus vyro subordinavimas. Hegemoninis vyriškumas siejamas su fiziniu, materialiniu, seksualiniu vyrų potencialu ir apibrėžia idealų tipą bei siekiamybę. Tačiau idealiosios vyriškumo projekcijos įgyvendinimas prieinamas tik nedaug vyrų, todėl didžioji dalis, nesiverždama į patriarchyto viršūnę, naudojasi hegemoninio vyriškumo teikiamais pranašumais, kuriuos R. Connell vadina patriarchaliniais dividendais, ir realizuoja pritampancio vyriškumo formą (Connell 2005, 79).

Hegemoninis vyriškumas, pastaruosius dešimtmečius aktyviai ir energingai kritikuotas ir permąstytas, šiandien toliau plačiai naudojamas ir aptariamas. Bandydami permąstyti hegemoninio vyriškumo konceptą R. Connell ir Jamesas W. Messerschmidas (2005) atkreipia dėmesį į termino neapibrėžtumą ir komplikotą taikymą, keldami klausimą, kas iš tiesų reprezentuoja hegemoninį vyriškumą, jeigu tik nedaug vyrų atitinka griežtus hegemoninio vyriškumo reikalavimus, o turintys galios hegemoninio vyriškumo gali ir neįkūnyti. Taip pat kokius kriterijus galime taikyti skirdami hegemoninį vyriškumą nuo pritampancio, matydami akivaizdų šių modelių tapatumą, ir kaip praktiškai, empiriškai hegemoninis vyriškumas gali būti tiriamas ir atpažįstamas, jeigu jis yra kaitus ir priklausomas nuo tam tikrų situacijų. Ar turėtume kalbėti apie hegemoninį vyriškumą(-us), jeigu įvairiose kultūrose hegemoninis vyriškumas gali apimti skirtingus dalykus. Postmodernioje teorijoje antrinama išsakytiems probleminiams klausimams teigiant, kad apie vyriškumą reikia kalbėti iš tam tikros patirties perspektyvos, kiekviena patirtis ir istorija yra skirtinga ir išgyvenama nevienodai. Skirtingos patirtys negali būti suspaudžiamos abstrakčiuose hegemonijos rėmuose. Hegemoninio vyriškumo analizė užtildo tuos, kas iš tiesų turi būti išklaustyti, ir priverčia juos jaustis kaltus ir gėdytis savojo vyriškumo (Seidler 2006, 69–71). Roberto Colliero (1998) manymu, hegemoninis vyriškumas, rezonuodamas dominavimo ir galios santykius, yra glaudžiai susijęs su neigiamomis konotacijomis. R. Collieras akcentuoja, kad hegemoninio vyriškumo sampratos vartojimas tarsi užprogramuoja kalbėti apie hegemoninį vyriškumą, susijusį su neigiamu elgesiu, tokiu kaip smurtas ar agresija. Atsakydami į kritinius pastebėjimus ir diskusinius klausimus R. Connell ir J. W. Messerschmidas (2005) siūlo permąstyti hegemoninio vyriškumo sampratos taikymą keturiomis kryptimis. Pirmiausia suprobleminant lyčių hierarchinių santykių aiškinimą, hegemoninio vyriškumo dominavimas nėra toks akivaizdus kitų vyriškumo ir moteriškumo formų atžvilgiu. Kitos vyriškumo formos, tokios kaip protesto vyriškumas, veikia hegemoninio vyriškumo formavimą, lyčių hierarchijos identifikavimas tampa kur kas labiau komplikuotas.

Antra, hegemoninis vyriškumas gali būti empiriškai tiriamas išsigrūdinant lokalius, regioninius ar globalius kontekstus. Taip pat analizuojant hegemoninį vyriškumą daugiau dėmesio turi būti skiriama kūnui, aktyviai generuojančiam socialines praktikas. Technologinė pažanga kaip tik ir skatina kalbėti apie įvairias dominavimo formas, įgyvendinamas pasitelkus kūną. Šiandien gebantis transformuotis ir keistis kūnas tampa aktyviu agentu, prisidedančiu prie vyriškos tapatybės konstravimo. Galiausiai svarbu apčiuopti ir išryškinti pozityvų hegemoninio vyriškumo potencialą, atskleidžiant teigiamus dominuojančių vyriškumų bruožus. Kiek vėliau J. W. Messerschmidas (2012) papildė hegemoninio vyriškumo analizę dar keliais svarbiais elementais. Anot jo, šiandien dėmesys turėtų būti atkreiptas ir į tai, kad dominuojančios vyriškumo formos nebūtinai yra susijusios su galios santykiais. Labiausiai priimtinos ir paplitusios gali būti ir lygybės (angl. *equality*) vyriškumo formos, kurios pasisako už egalitarinius lyčių santykius. Vyriškumo ir moteriškumo formų įvairovė neišvengiamai turi atsispindėti hegemoninio vyriškumo analizėje. Tokiu atveju derėtų klausti, kaip moterys ar įvairios marginalizuotos, subordinuotos grupės prisideda prie hegemoninio vyriškumo konstravimo ar palaikymo.

Hegemoninis vyriškumas, pasak J. W. Messerschmidto (1993), yra konceptualus įrankis, kuris gali būti pasitelkiamas vyriškumo ir nusikalstamo elgesio analizėje. Analizuodamas vyriškumo ir nusikaltimų sąsajas mokslininkas remiasi struktūrinio veiksmo koncepcija, kurioje lytis konstruojama kaip atsakas į tam tikras struktūrines aplinkybes, kitaip sakant, vyriškumas konstruojamas atsižvelgiant į tam tikras socialines situacijas ir pozicijas socialinėse struktūrose. Vyras pasitelkia tam tikras socialines praktikas, kurios pateikiamos kaip aiškios vyriškumo nuorodos. Nusikaltimai pasitarnauja kaip priemonė atlikti lytį, pateikiant ir supriešinant ją su moteriškumo apraiškomis ar su kitokiu vyriškumu. Nusikaltimo kaip vyriškumo konstravimo įrankio panaudojimas galimas tik esant tam tikroms aplinkybėms, kai kiti vyriškumo patvirtinimo ištekliai neprieinami, pavyzdžiui, tuomet, kai vyriškumui iškyla rizika būti kvestionuotam: „Nusikaltimas yra išteklis, kuris gali būti pasitelktas, kai vyriui trūksta kitų lyties realizavimo išteklių“ (Messerschmidt 1993, 85). Vyriškumo konstravimas priklauso nuo tam tikro socialinio konteksto, galios santykių susiklostymo ir struktūrinių aplinkybių jame (Messerschmidt 1993, 12). Taigi vyriškumą ir nusikalstamą elgesį J. W. Messerschmidas sieja su patriachalinėmis ir kapitalistinėmis struktūromis bei teigia esant inspiruotą tam tikrų lyties, klasės ir rasės sąveikų. Susiklosčius tam tikroms aplinkybėms nusikalstamas elgesys gali būti panaudojamas kaip vyriškumo įtvirtinimo išteklis, ypač tuomet, kai abejojama vyriškumu ar kai kiti galios ištekliai vyriui neprieinami.

J. W. Messerschmidas įvardija savos teorijos trūkumus, sakydamas, kad susitelkimas į patriachalinę tvarką susiaurina analizę iki vieno tipo patriachalinio vyriškumo. Taip pat patriachalinio kapitalizmo teorijos taikymas nusikaltimų analizėje yra orientuotas į struktūrinius veiksnius, o individualiam lygmeniui tenka menkas vaidmuo, nusikalstamas elgesys tokiu atveju yra

nulemtas sistemos, individualaus pasirinkimo tyrimas tampa komplikuoatas (Messerschmidt 1993, 57–58). J. W. Messerschmidto teorija sulaukia psichoanalizės atstovų kritikos. Nusikaltimą mokslininkas laiko specifinių sąlygų, lyties, klasės ir rasės deriniu. Johnas Hood-Williamsas konstatuoja, kad taip ir lieka neaišku, kokios yra tos specifinės sąlygos ir ar šiandienėje visuomenėje galima apibrėžti, kas yra klasė ir kaip empiriškai ji galėtų būti tiriama. J. W. Messerschmidto teorijos kritikai (Jefferson 2002; Hood-Williams 2001) klausia, jei nusikaltimai yra vyriškumo atlikimo išteklius, tuomet kodėl tik nedidelė dalis vyrų tą išteklių panaudoja, kodėl tik nedaug vyrų, jausdami grėsmę vyriškumui, jį įtvirtinti bando nusikalstamu elgesiu.

Arvidas Carlssonas (2013) bando suderinti J. W. Messerschmidto įžvalgas su gyvenimo eigos teorija, iškeldamas klausimą, kaip vyriškumo konstravimas susijęs su skirtingais amžiaus tarpsniais. Jis pabrėžia, kad tam tikri gyvenimo tarpsniai glaudžiai susiję su lytimi ir kad socialinė kontrolė bei keliami normatyviniai reikalavimai taip pat struktūruojami pasitelkiant lytį. Nusikaltimas kaip vyriškumo įprasminimo priemonė dažniausiai pasirenkamas ankstyvame amžiuje, kai autonomijos, kontrolės ir ekonominės nepriklausomybės klausimai yra itin aktualūs ir probleminiai. Todėl kriminaliniu elgesiu šie klausimai tarsi išsprendžiami, atliekant nepriklausomo, nepasiduodančio kontrolei, ekonomiškai stabilaus vyro vaidmenį (Carlsson 2013, 674). Analizuodamas nuteistus vyrus šis mokslininkas pastebi, kad nepažabojamo, nepriklausomo, nekontroliuojamo, neatsakingo vyro portretas nėra normatyvinės suaugusio vyro projekcijos atitikmuo. Suaugusio vyro vyriškumo komponentai apima atsakomybę, stabilumą, savikontrolę. Tirdamas teistų vyrų gyvenimo istorijas A. Carlssonas (2013) pastebi, kad su lytimi ir amžiumi siejami lūkesčiai veikia ir nuteistųjų konstruojamą vyriškumą ir inspiruoja norą keistis bei atsisakyti nusikalstamo gyvenimo. Tokiuose pokyčiuose lemiamą vaidmenį suvaidina ilgalaikių santykių ar šeimos sukūrimas ir tėvystės patirtis. Taigi amžiaus tarpsniai ir su jais susiję normatyviniai lyties lūkesčiai gali lemti vyriškumo projekcijos kaitą, kurioje svarus indėlis tenka socialinei kontrolei pasitelkus šeimos institutą.

Tad mokslininkai (Carlssonas 2013; Connell 2003; Hearn, Pringle 2006; Messerschmidt 2012) sutaria, kad vyriškumo ir smurtinio elgesio sąsajų problematika, patvirtinama statistiniais duomenimis ir moksliniais tyrimais, turi būti aiškiai artikuliuojama ir svarstoma. R. Connell manymu, šiandien vyrų disponavimas galia yra veikiamas globalios rinkos ir ekonomikos restruktūrizavimo procesų, kurie verčia permąstyti vyriškumo, taip pat vyrų smurtinio elgesio aspektus. Todėl vertėtų klausti, kokį vaidmenį tam tikros vyriškumo formos vaidina įteisinant smurtą. Kaip lyties konstravimas prisideda prie smurto kultūrų formavimo ir kaip individo raida gali nulemti smurtinį elgesį? Todėl svarbiu uždaviniu tampa apčiuopti situaciškai nulemtus vyriškumus ir smurtą, vyrų smurto problemas sprendžiant ne tik individualiu, bet ir instituciniu ar nacionaliniu lygmeniu (Connell 2003, 255).

Įkalintas vyriškumas: hipervyriška laikysena *versus* vyriškumo fasadas

Šio tyrimo analizės epicentru esantis vyriškumas yra nulemtas tam tikrų specifinių laiko ir erdvinių aplinkybių, tai yra veikiamas įkalinimo situacijos ir ją lydinčių laisvės atėmimo bausmės sąlygų. Kalėjimas, būdamas išskirtinai vyriška aplinka, suponuoja atsižvelgti į vyriškumo įgyvendinimą kaip į vieną reikšmingiausių kasdienių praktikų reguliacinių mechanizmų (Evans, Wallace 2007; Hsu Hua-Fu 2005; Bosworth, Carrabine 2001; Karp 2010; Sabo et al. 2001). Viena vertus, kalėjimas sudaro sąlygas vežėti dominavimu paremtiems ir hierarchiškai nulemtiems santykiams, kuriuose aukščiausias statusas atitenka tiems, kas įgyvendina hipervyriškos laikysenos projektą. Kita vertus, įkalinimo sąlygomis vyksta nuolatinės derybos dėl skirtingų vyriškumų įtvirtinimo, o pats vyriškumas gali būti suvaidinamas ir panaudojamas kaip strateginis ar manipuliacinis kasdienio nuteistųjų gyvenimo fragmentas. Todėl kiekviena iš šių vyriškumo analizės perspektyvų nusipelno išsamesnio aptarimo.

Pasak Donaldo Sabo ir kt. (2001), kalėjimas – ideali terpė patriarchaliniu, hierarchiniu principu grįstiems santykiams palaikyti. Ši aplinka garantuoja išskirtinai vyriškus santykius, kuriuose „minkštumo“ ar moteriškumo apraiškoms nėra vietos. Todėl kalėjimas – erdvė, palengvinanti ir skatinanti hipervyriškos, R. Connell (2005) žodžiais tariant, hegemoninės laikysenos išsigalėjimą ir sklaidą (Messerschmidt 2001; Sabo et al. 2001). Hegemoninis vyriškumas tampa vienu iš priimtinausių būdų, padedančių įveiksminti biologinę ir socialiai konstruojamą lytį (Bosworth, Carrabine 2001; Evans, Wallace 2007). Hegemoninis vyriškumas ar hipervyriškumas, susijęs su agresyviu, smurtiniu ar nusikalstamu elgesiu, darbininkų klasės vyrams, kurie įkalinimo įstaigose sudaro daugumą, tampa priimtinausiu būdu konstruoti ir pabrėžti vyrišką tapatybę (Earl 2011; Jewkes 2002; Messerschmidt 2001; Seymour 2003; Sabo et al. 2001). Robertas Earlas (2011), tirdamas jaunų vyrų vyriškumą įkalinimo įstaigoje, pastebi, kad jauni vyrai idealaus vyro paveikslą kuria pasitelkdami nepriklausomybės, laisvo, nekontroliuojamo gyvenimo, greito ir lengvo praturtėjimo, statuso ir susisaistymo su tam tikra grupe fantazijas. Kiti vyriškumą įkalinimo institucijose analizuojantys autoriai (Abrams et al. 2008; Kupers 2005) pabrėžia, kad hegemoninį vyriškumą lemia galios, varžymosi, stoicizmo, homofobijos, seksizmo aspektai. Perdėtas vyriškumas įkalinimo įstaigose reiškiasi „kieto vyruko“ laikysena, agresijos ir pykčio proveržiais, fizinės jėgos demonstravimu. Aprašant kalėjimo aplinkai būdingus „vyro kodo“ ypatumus, pažymima, kad „tikras vyras“ negali parodyti silpnumo, reikšti emocijų, turi būti dominuojantis, nepriklausomas, nepažeidžiamas, pasitikintis savimi ir „galintis apginti save“, neturi skųstis ar bendradarbiauti su kalėjimo valdžia, turi gebėti tyliai iškęsti skausmą (Cesaroni, Alvi 2010, 303–310).

Nagrindėdami dominuojančio vyriškumo apraiškas įkalinimo įstaigose ir akcentuodami hipervyriškos laikysenos svarbą, kai kurie autoriai (Curtis 2014;

Kupers 2005) išskiria destruktivią hipervyrišką laikyseną, pasireiškiančią per smurtinį, agresyvų, besipriešinantį, homofobišką, dominuojantį ir besivaržantį elgesį. Terry A. Kupersas (2005) tokį vyriškumą vadina toksišku, Anna Curtis (2014) pavojingu vyriškumu, šios destruktivaus vyriškumo formos minėti autoriai netapatina su hegemoniniu vyriškumu dėl jo išskirtinai neigiamų bruožų. A. Curtis (2014) savo tyrime akcentuoja, kad vertėtų kiek atsakingiau kalbėti apie pavojingo vyriškumo formos paplitimą įkalinimo įstaigose, nes ši forma nėra dominuojanti ar universali. Analizuodama ne tik pačių nuteistųjų reprezentuojamą, bet ir pareigūnų palaikomą vyriškumą, autorė pastebi, kad pareigūnai pavojingo vyriškumo formą ne visai pelnytai laiko dominuojančia tarp nuteistųjų. Todėl dažnai pareigūnai ignoruoja ir neatsižvelgia į tam tikras situacijas ar aplinkybes, nulemiančias nuteistųjų elgesį. Neutralizuodami įtampą ir siekdami paaiškinti netinkamą nuteistųjų elgesį, pareigūnai pasitelkia įtikinamus argumentus – nuteistųjų polinkį į destruktivų vyrišką elgesį.

Michelle Butler (2008), tirdama „konfrontuojančių“ ir „nekonfrontuojančių“ nuteistųjų skirtumus, taip pat remiasi ne tokiais supaprastintais destruktivaus nuteistų vyrų elgesio argumentais. Jos tyrimas atskleidžia, kad daugeliui „konfrontuojančių“ tiriamųjų būdingi netikrumo ir abejonės jausmai, kurie veikia jų gyvenimo istorijas bei vyrišką tapatybę ir skatina konfrontuojantį elgesį (Butler 2008, 856–873). Įkalinimo poveikis nesaugiems dėl savo identiteto vyrams gali pasireikšti ypatingu agresyvumu, nes jie stengiasi pritaipyti prie hipervyriškos kalėjimo kultūros (Crewe 2005). Priešingai, „nekonfrontuojantys“ nuteistieji, M. Butler (2008) teigimu, nejaučia frustracijos dėl savo tapatybės ar vyriškumo, todėl neturi poreikio demonstruoti savo vertės ir reikalauti kitų pagarbos agresyviu elgesiu. Taigi dominuojančių vyriškumo projekcijų įgyvendinimas gali tapti priemone, pasitarnaujanti sušvelninant įkalinimo skausmus ir užmaskuojant vienatvės, namų ilgesio, nerimo ar baimės jausmus (Comack 2008; Jewkes 2002).

Taigi kalėjimo vyriškumas konstruojamas akcentuojant hipervyriškos laikysenos svarbą, tačiau vyriškumas kalėjime gali būti suvaidinamas, reputuojamas, uždirbamas, tobulinamas, dailinamas, vis iš naujo išgyvenamas kasdienėmis praktikomis ir sprendimais (Sabo et al. 2001, 63). Todėl hipervyriška laikysena, vyriškumą analizuojančių autorių (Cesaroni ir Alvi 2010; Evans, Wallace 2008; Jewkes 2002 ir 2005; De Viggiani 2012; Karp 2010) požiūriu, gali atlikti tam tikros fasadinės reprezentacijos, kurios tikisi ir reikalauja kalėjimo auditorija, funkciją. Tinkamai įgyvendinta ir pristatyta hipervyriška projekcija užtikrina prisitaikymą prie kalėjimo aplinkos, tai yra pritaipimą prie grupės, įsiliejimą į nuteistųjų socialinį gyvenimą, pripažinimą ir tam tikrą vietą nuteistųjų hierarchinėje struktūroje. Ši projekcija, Davido Karpo (2010) ir Yvonne Jewkes (2002 ir 2005) teigimu, apima hipervyriškumo demonstravimą, kuris gali ir neatitikti nuteistojo vyriškos tapatybės ar *jai prieštarauti*. Akcentuojant skirtumą tarp viešai pateikiamo ir vidinio tapatumo, naudojamos įvairios metaforos, tokios kaip „apvalkalas“, „kaukė“ ar „šarvai“. Ši strategija nuteistąjį apsaugo nuo pažeidžiamumo, silpnumo ir kitų hipervyriško

identiteto neatitinkančių savybių atskleidimo. Todėl, kaip savo analizėje teigia Claudio Cesaroni ir Shahido Alvio (2010), vyriškumas gali būti suprantamas ir analizuojamas kaip tam tikras manipuliatyvus, performatyvus ir strategiškai naudingas reprezentacinis fasadas. Elizabeth Comack (2008, 127) teigimu, nuteistieji formuoja savęs projekciją, susikoncentruodami į tai, kaip juos mato kiti ir kaip jie patys nori būti matomi. Todėl tinkamas savęs pateikimas kitiems – vienas svarbiausių nuteistųjų uždavinių, o atpildu tampa teigiama kitų nuteistųjų reakcija į pateiktojo vaidmenį.

Savęs pateikimo ir santykio su auditorija analizė išsamiai aptariama E. Goffmano dramaturgijos teorijoje, kuri paremta individo, sąveikaujančio su kitais, savimonės aiškinimu, esančiu atlikėjo ir publikos dramaturginės sąveikos produktu. Anot E. Goffmano (2000), individo tikslas yra nuoseklus ir įtikinamas vaidmens, kurio reikalauja tam tikra apibrėžta situacija ir joje dalyvaujanti auditorija, atlikimas ir kitų atsako kontrolė. E. Goffmanas teigia: „Kontrolę jis įgyja daugiausia įtakodamas tą konkrečią situacijos definiciją, kurią jau yra apibrėžę kiti; o įtaigauti konkrečią situaciją individas gali, jeigu jis išreiškia save taip, kad kitiems asmenims padaro reikiamą įspūdį ir įkvepia juos elgtis noriai pagal jo planą“ (Goffman 2000, 14). Taigi bendromis pastangomis dalyviai sukuria vieną išsamią situacijos definiciją, kuri paremta ne tiek realiu susitarimu dėl to, kas egzistuoja, bet veikiau daug realesniu susitarimu dėl to, kieno pretenzijos kokiais klausimais bus laikinai gerbiamos (Goffman 2000, 20). E. Goffmano pasitelkiamas fasado samprata apima vaidinimo ar vaidmens atlikimo, susidedančio iš individo veiklos, kurią jis tuo metu, kol yra stebimas konkrečios žiūrovų grupės, atlieka. Fasadas – tai ekspresinė ekipuotė, kurią individas sąmoningai ar net nesąmoningai naudoja per vaidinimą (Goffman 2000, 33). O veikėjas, anot E. Goffmano (2000), dažniausiai siekia save parodyti idealiuoju pavidalu ir užmaskuoti nepageidaujamus atskleisti dalykus, pasitelkdamas adekvačius ekspresinius fragmentus. Taip jis veikiau išreiškia konkretaus vaidmens charakteristikas, bet ne savo paties asmenines savybes. Įkalinimo sąlygomis, kalėjimo tyrėjų teigimu, nuteistiesiems itin svarbu atlikti vaidmenį, kurio reikalauja kalėjimo aplinka, kuo kruopščiau užmaskuojant savo vidinį pasaulį. Y. Jewkes, pasiskolindama E. Goffmano dramaturgijos teorijos užkulisų ir scenos sąvokas, teigia, kad užkulisiai, susiję su vidiniu pasauliu, žymi nuteistojo išskirtinumą, o scena formuojasi interakcijoje su kitais ir žymi panašumą, pritaipimą prie dominuojančios kultūros. Kalėjimas nulemia ryškesnės ribos tarp užkulisų ir scenos nusitrynimą, dalydamasis ankšta erdve su kitais nuteistaisis vargiai atranda progos pabūti su savimi. Kita vertus, atsiribojęs nuo kitų ar pasirinkdamas fizinę izoliaciją nuteistasis praranda galimybę bendrauti su kitais ir formuoti ne mažiau svarbų viešąjį identitetą (Jewkes 2002, 40–42). Nickas de Viggiani (2012) antrina Y. Jewkes (2002), taip pat taikydamas E. Goffmano teoriją, jis teigia, kad nuteistieji, pasitelkdami tam tikras fasado valdymo (angl. *front management*) strategijas, įgyvendina vyriškas tapatybes, kad užmaskuotų savo silpnybes, baimes, neatrodytų pažeidžiami ir galiausiai būtų pripažinti kitų nuteistųjų bei atitiktų

kalėjimo subkultūrų keliamus reikalavimus. Elenos Faccio ir Norberto Costos (2013) požiūriu, dėl erdvės apribojimų nuteistiesiems ypač sunku nusimesti kaukę ir bent trumpam atsiriboti nuo nuolat šlifuojamo ir tinkamai pateikiamo fasado. Taigi hipervyriška laikysena gali būti laikoma daugiau fasadine ir reprezentacine būseną.

Kita vertus, remiantis anksčiau išsakyta hegemoninio vyriškumo kritika ir vyriškumo kalėjime tyrėjų išvalgomis, vertėtų klausti, ar hipervyriškos laikysenos dominavimas yra išties savaime suprantamas ir neginčijamas. M. Bandyopadhyay (2006), vyriškumą tyrusios Kalkutos kalėjime, teigimu, nuteistųjų vyriškumas galėtų būti konceptualizuojamas įvairias vyriškumo formas laikant besivaržančiomis, neįspraudžiant į hegemonijos / subordinacijos rėmus. Autorė pripažįsta, kad svarus nuteistųjų hierarchinės sistemos reguliavimo įrankis yra nuteistųjų agresijos ir tvirtybės laipsnis, tai yra laikomi stipriais nuteistieji atsiduria hierarchijos viršuje, o silpniesiems atitenka žemesnis statusas. Tačiau vyriška tvirtybė nėra vienintelis galios išteklius, galia įkalinimo įstaigoje gali būti uždirbama sutariant su pareigūnais, disponuojant finansiniais ištekliais ar kitais būdais. Taigi M. Bandyopadhyay tyrimas byloja, kad įvairūs vyriškumai varžosi su dominuojančia vyriškumo forma, ypač tie, kurie disponuoja tam tikrais galios ištekliais.

Apžvelgiant vyriškumo įkalinimo įstaigose teorinius aspektus, vertėtų išgryninti teorinius požiūrius, kurie atsispindės ir tyrimo duomenų analizės ir pristatymo struktūroje. Tai pirmiausia vyriškumas, šiame straipsnyje suprantamas ir empiriškai tiriamas kaip apribotas ar priklausomas nuo konkrečių įkalinimo sąlygų ir bausmės atlikimo momento. Nors, kaip sako kalėjimo tyrėjai, nuteistųjų vyriškumas paremtas hipervyriška laikysena, ji nebūtinai yra dominuojanti, o jos autoritetą destabilizuoti kėsina ir kitos nuteistųjų konstruojamo vyriškumo formos, ypač tos, kurioms vienais ar kitais būdais atitenka galios dividendai. Galiausiai hipervyriška laikysena „gofmaniška“ prasme gali būti panaudojama kaip tam tikras fasadas ir pasitarnauti kaip tam tikra maskuotė ar ekipuotė, būtina įsiliejant į nuteistųjų apibrėžtas situacijas ir reprezentuojant save taip, kaip reikalauja įkalinimo aplinka.

Tyrimo metodologija

Kalėjimo tyrėjai pripažįsta (Wacquant 2002; Rhodes 2001), kad kalėjimų tyrimai vis dar atsiduria mokslinių tyrimų periferijoje dėl to, kad ypač stinga kokybine metodologija paremtos analizės. Todėl metodologinės įvairovės, naudojamos kalėjimų tyrimuose, stoka ir pats tyrimo objektas nulėmė kokybinės tyrimo prieigos pasirinkimą, vyriškumą analizuojant kaip tam tikrą atvejį ir naudojant atvejo tyrimo strategiją.

Atliekant tyrimą naudoti du tyrimo metodai: pusiau struktūruoti interviu su nuteistaisiais ir tyrime dalyvavusių nuteistųjų bylų analizė. Pusiau struktūruotus interviu galima laikyti pagrindiniu, o nuteistųjų bylų analizę pagalbinu

metodu, leidusiu patikslinti ir papildyti duomenis, surinktus pasitelkus pagrindinį metodą. Tyrimo duomenų masę sudaro 60 pusiau struktūruotų interviu, kurių trukmė svyravo nuo 41 min. iki 2 val. 59 min.; vidutiniškai interviu truko 1 val. 6 min. Interviu kalba netaisyta. Pataisos namų darbuotojai suteikė galimybę per interviu neribotai ir be priežiūros bendrauti su nuteistaisiais. Visi interviu, naudojami analizėje, įrašyti į diktofoną, vėliau transkribuoti. Duomenys analizuoti MAXQDA programine įranga.

Nors straipsnyje vartojama apibendrinanti Lietuvos pataisos namų sąvoka, tyrimas nepretenduoja reprezentuoti visos Lietuvos įkalinimo įstaigoms būdingos situacijos. 2012–2013 m. jis atliktas trijuose Lietuvos pataisos namuose: Alytaus, Vilniaus ir Pravieniškių. Alytaus ir Vilniaus pataisos namuose laisvės atėmimo bausmę atlieka pilnamečiai vyrai, teisti laisvės atėmimo bausme nebe pirmą kartą, o Pravieniškių pataisos namuose-atvirojoje kolonijoje laisvės atėmimo bausmę atlieka asmenys, kurie laisvės atėmimo bausme teisti pirmą kartą (išskyrus nedidelę dalį nuteistųjų, atliekančių bausmę iki gyvos galvos ar arešto bausmę).

Lietuvos pataisos namuose kalinčių vyriškumai: vyriško elgesio komponentai ir formos

Sovietų Sąjungos vykdyta baudžiamoji politika, kurią lydėjo nuteistųjų „migracija“ po visą Sovietų Sąjungos teritoriją ir analogiška bausmių vykdymo sistema, nulėmė kriminalinės subkultūros, būdingos Rusijos įkalinimo įstaigoms, įsitvirtinimą Lietuvos pataisos namuose (Kudirka 2014; Petkus 2004 ir 2006). Artūro Petkaus (2006) teigimu, dar prieš kalinių „migraciją“ Rusijos kalėjimuose ne vieną dešimtmetį egzistavo tam tikros bendravimo normos, tačiau jos buvo pakoreguotos „migracijos“ metu, atvykėliams kovojant dėl valdžios su Rusijos kalėjimų senbuviais, kaip tik todėl ir prasminga kalbėti apie rusiško tipo Lietuvos įkalinimo įstaigoms būdingą subkultūrą. Anot šio mokslininko, atlikusio kriminalinės subkultūros analizę, kriminalinė subkultūra – padariusių nusikaltimus arba anksčiau teistų asmenų grupėms būdinga vertybių, nuostatų ir elgesio modelių visuma.

Patys nuteistieji nerašytas nuteistųjų taisykles vadina *paniatijomis* (rus. *понятия*, liet. supratimai). *Panijatijos*, *paniatkės* – neformalių, nerašytų nuteistųjų įstatymų sistema, būdinga Lietuvos įkalinimo įstaigoms. Subkultūros, arba *paniatijų*, pagrindas yra hierarchinė sistema ir nuteistųjų skirstymas į kastas, nuteistųjų garbės kodeksas, apimantis reikalavimus nebendradarbiauti su pareigūnais, neišduoti bendrininkų ar nesižeminti, bei taisyklių, reguliuojančių kasdienį gyvenimą ir santykius pataisos namuose, rinkinys. Lietuvos kalėjimų subkultūros specifika pasižymi tuo, kad *paniatijos* – gana ryškus ir universalus reiškiny, pasireiškiantis visose Lietuvos įkalinimo įstaigose, tik nedidelės subkultūros korekcijos gali egzistuoti atsižvelgiant į tam tikrų pataisos namų

specifiką. Neformalių nuteistųjų taisyklių laikymasis nėra savanoriškas apsisprendimas dalyvauti kriminalinio pasaulio užkulisiuose ar priklausyti tam tikrai grupuotei. Veikia tai neretai priverstinis ir neišvengiamas bandymas atrasti savo vietą tam tikroje bendruomenėje, perimti ir įsisavinti tai bendruomenei būdingus elgesio modelius. Kiekvienam, nori jis to ar ne, turi būti priskirta vieta bendruomenėje, nuteistųjų žodžiais tariant, *kasta*. Kastų sistema paremta skirstymu į dvi pagrindines grupes: tuos, kurie priskiriami *normaliųjų kastai*, ir tuos, kurie atsiduria *nuskriaustųjų* (dar vadinamų *gaidžiais*) *kastoje*. Normaliems priskiriami ir valdantys, ir valdantiesiems pavaldūs nuteistieji, normalių kontaktas su nuskriaustaisiais apribojamas įvairiais draudimais. Nuskriaustaisiais tampa įvairiais būdais pažeminti nuteistieji, šių pažemintųjų priežastys gali būti labai įvairios, pradedant nusikaltimo pobūdžiu ar subkultūros neišmanymu, baigiant išdavyste ar negražintomis skolomis⁵. Neformalių nuteistųjų įstatymai yra itin glaudžiai susiję su tam tikrais vyriškumo apibrėžimais. Subkultūra pateikia aiškias nuorodas, kaip įkalinimo įstaigoje turi elgtis tikras vyras, kitaip tariant, *tikras* ar *normalus bachūras*. Todėl vyriškumas ir jo įgyvendinimas tampa tarsi savaime suprantamu kalėjimo subkultūros elementu, dalyvaujančiu derybose dėl galios, statuso, autoriteto. Tyrimo duomenys taip pat rezonuoja subkultūros ir jos palaikomos hipervyriškos laikysenos svarbą konstruojant vyriškumą.

Tiriant išskirta septyniolika vyriško elgesio kategorijų, kurios pristatomos kartu su kategoriją iliustruojančiomis citatomis, nurodant nuteistųjų, palaikiusių vieną ar kitą vyriško elgesio bruožą, skaičių:

I LENTELĖ. VYRIŠKO ELGESIO STRATEGIJOS

Vyriškas elgesys (nuteistųjų skaičius)	Elgesį charakterizuojanti citata
Nebūti moteriškų manierų, nezyzti, neverkšlenti, nebūti gėjumi. (29)	<i>Ten yra tų tokių, kaip sakant nevyriškų, nu nesvarbu, kas jis ten sėdi, nu vienu žodžiu gali ir užsisportavęs būt ir pasidėjęs veidrodį pusę valandos va žiūrinėja antakius ten savo, dildę išitraukia, nagus nusidildžiuoja. Tai man, tai čia nevyriškas. Nesvarbu, kad jisai tenais užsisportavęs ir paskui pusę valandos jis čia verkia <...>. (Nr. 2, Alytaus pataisos namai)</i>
Ginti save, nenusileisti. (26)	<i>Nu pastovėt už save, nenusileist, čia reikia nesileist, kad ant galvos užliptų, čia jeigu leisies, kad ant galvos užliptų gali priverst rūbus skalbt, dar kažką. (Nr. 25, Pravieniškių pataisos namai)</i>

⁵ Aptariant subkultūrą naudojami apibendrinti tyrimo duomenys. Taip pat svarbu pasakyti, kad čia Lietuvos pataisos namams būdinga subkultūra aptariama fragmentiškai, nes straipsnis nepretenduoja į išsamią subkultūros analizę. Šiuo atveju subkultūra svarbi detalizuojant Lietuvos įkalinimo įstaigų kontekstą ir atliepiant subkultūros reikšmę konstruojant laisvės atėmimo bausmę atliekančių vyrų vyriškumą. Plačiau apie subkultūrą žr. Kudirka 2014; Petkus 2006; Petkevičiūtė 2010; Piškinaite-Kazlauskienė 2001.

I LENTELĖS TĘSINYS

Būti tvirtam, stipriam psichologiškai, dvasiškai, turėti charakterį. (25)	<i>Turi būt psichologiškai stiprus, sunku net pasakyti, nežinau, kaip čia išsireikšt.</i> (Nr. 56, Vilniaus pataisos namai)
Uždirbti pinigų, išlaikyti šeimą. (24)	<i><...> nežinau, reikia kažkokiu pinigų turėti, normaliai stovėti, ką viskas, nu kad savo šeimą išlaikyti, daugiau nieko nereikia, tai va.</i> (Nr. 33, Pravieniškių pataisos namai)
Rūpintis savo išvaizda, prisiziūrėti, būti tvarkingam. (18)	<i><...> tvarkings, prisiziūr drabužius, dar kažką, ten prausiasi, kitam duod patarimą, kad nusipraustų ar dar kažką, nes gal kojines smird ar dar kažkas, niekada neuždės suplyšusių kojinių ar ten kažko, jeigu neturės, nueis susiras ar dar kažką, yra tie, kur, vadinami, pochuištai- ai, suplyšęs, kelnės paplyšusios, vienodai, jis nevyriškas, jisai net negali savęs apsižiūrēt <...>.</i> (Nr. 35, Pravieniškių pataisos namai)
Nevartoti narkotikų. (17)	<i><...> jo, tipo, čia...nieks neskaito žmogum ir karočė-bachūrai nekaifuoja.</i> (Nr. 58, Vilniaus pataisos namai)
Būti protingam. (13)	<i>Turi turēt smegeninę, kad čia išgyvent, nebūtinai tos jėgos turēt, nebūtinai tuos hantelius kilnot kiekvieną dieną, turi turēt galvą, jeigu jos neturėsi, tai pražūsi čia, viskas.</i> (Nr. 39, Pravieniškių pataisos namai)
Būti atsakingam už savo žodžius, veiksmus. (12)	<i>Būti atsakingu, atsakingu už savo žodžius, veiksmus.</i> (Nr. 4, Alytaus pataisos namai)
Turėti savo nuomonę, žodį, pasakyti žodį. (12)	<i><...>tradiciškai- tai aš galvoju, vat kuris vyras turētų savo nuomonę- vo čia yra tvirtai, o nežiūrētų pagal kitų, kaip yra nustatyta prieš kažkiek laiko ar kažkas kažką pasakė, tu gimei vyras ir elgtis, kaip tau atrodo teisingai, aišku, reikia pasižiūrēt, kad nesieltum prie kitų ten juokingai, teisingai, bet turėk savo nuomonę tvirtai ir viskas.</i> (Nr. 43, Vilniaus pataisos namai)
Neskūsti. (9)	<i>Mažiau skūstis, nes čionai labai šitas. Ne nu aišku nevyriška, jeigu tu jauti, kad tu esi kaltas, aš jau nešneku, kad iš visų skūstis negražu, nors tuo atveju, kad jeigu tu esi kaltas, tai prisidirbai ir viskas, tai kam tu bėgi skūstis teisingai.</i> (Nr. 45, Vilniaus pataisos namai)
Būti drąšiam, nebijoti. (9)	<i>Kas iš tų raumenų, jeigu pas tave zuikio širdis yra.</i> (Nr. 9, Alytaus pataisos namai)
Kai reikia parodyti fizinę jėgą. (9)	<i><...>gavai į akį- čia vyriškas dalykas, kaip sako, neza-padlo gaut į tą akį už ginčą.</i> (Nr. 57, Vilniaus pataisos namai)

Būti paprastam ir savimi. (8)	<i>Būk paprastas, būk sąžiningas su visais ir tave gerbs kaip vyrą, bet jeigu tu čia pradėsi kas tai aš rodytis, ne, ne, ne, tuo niekuo nepasieksi šičia.</i> (Nr. 1, Alytaus pataisos namai)
Būti žmogiškam. (7)	<i><...> vienas žodis aš galiu pasakyti vyriškumas- žmogiškumas.</i> (Nr. 30, Pravieniškių pataisos namai)
Pasitikėti savimi. (6)	<i><...> turi būt ramus visada, turi pasitikėt savim, visų pirmiausia, o kai žmogus pasitiki savo jėgomis, žino savo galimybes, tai jis ramus.</i> (Nr. 48, Vilniaus pataisos namai)
Gerbti moterį. (6)	<i>Nu tam tikrose situacijose, kaip su savo moterim elgiasi. Kad nemuštų, tai čia vyriška manau, galima logiškai išspręst.</i> (Nr. 20, Alytaus pataisos namai)
Laikytis subkultūros. (5)	<i><...> nežinau, kaip jums čia atsakyti, nelįsti į jokias nesąmones, elgtis maždaug taip, kaip yra liepiama, ar sakoma, ar kaip taisyklės leidžia.</i> (Nr. 40, Pravieniškių pataisos namai)

Apibūdindami svarbiausius vyriško elgesio bruožus, nuteistieji dažniausiai pabrėžia, kad moteriškos savybės, verkšlenimas, homoseksualumą signalizuojantys bruožai prieštarauja „tikro“ vyro sampratai, todėl yra ypač nepageidaujami. Nemažiau svarbus ir gebėjimas ginti save ir nenusileisti, būti tvirtam, stipriam psichologiškai ir dvasiškai. Kaip sako nuteistieji, ne fizinė, o psichologinė tvirtybė yra kur kas svarbesnė. Siekiant pelnyti pagarbą tarp kitų nuteistųjų privaloma turėti savo nuomonę, bausmę atliekančių vyrų žodžiais tariant, turėti savo žodį ir tą nuomonę išreikšti, taip pat atsakyti už veiksmus ir žodžius.

Kalbėdami apie nevyriškas savybes, nuteistieji pastarosioms priskyrė skundimąsi. Tačiau derėtų pabrėžti, kad skundimas apima bendradarbiavimą su pareigūnais ir yra viena iš svarbių kalėjimo subkultūros taisyklių. Kai kurie nuteistieji nedaugžodžiaudami įvardija, kad tikras vyras turi laikytis subkultūros, jų pačių žodžiais, žinoti *paniatkes* arba būti normaliu *bachūru*. Dar keletas nuteistųjų įvardytų kategorijų, kurias derėtų priskirti vyrišką kodeksą atitinkančiam elgesiui, yra: būti drąšiam, esant reikalui panaudoti ir pademonstruoti fizinę jėgą. Agresija, nuteistųjų požiūriu, kartais neišvengiama, kad nebūtų suabejota nuteistojo vyriškumu.

Nesirūpinimas savo išvaizda, higiena, tvarka taip pat laikomas nevyriškomis savybėmis. Beveik trečdalis tyrime dalyvavusių pabrėžė, kad tie, kas nesilaiko elementarių tvarkos ir higienos taisyklių, vyro vardo nenusipelno. Didėjantis vartojančių narkotikus skaičius skatina nuteistuosius vis garsiau kalbėti apie narkotikų vartojimo pataisos namuose problemas. Vartojančio narkotikus nuteistojo paveikslas nesuderinamas su vyriškam elgesiui keliamais reikalavimais, nes tada vartojančiais nebegalima pasitikėti, jie praranda kontrolę, nebesirūpina savimi, pamina vertybes ir įsitikinimus.

Vyriškam elgesiui nuteistieji priskiria ne tik tas savybės, kurios atspindi hipermaskulistinę poziciją, bet ir tas, kurios galbūt kartais šiek tiek prieštarauja perdėtai vyriškai laikysenai arba ją papildo kiek kitokiais bruožais. Kalbėdami apie vyrišką elgesį pataisos namuose nuteistieji vyriškoms savybėms priskiria protą, rimtumą, susivaldymą, atsakingumą, pasitikėjimą savimi. Šias savybes nuteistieji papildo iškeldami paprastumo ir žmogiškumo poreikį. Pabrėždami paprastumą, gerumą ir žmogiškumą, tyrimo dalyviai pažymi, kad ne tradicinės, lyčių stereotipų permelktos, o žmogiškos savybės yra svarbios.

Nors tiriant, o vėliau ir analizuojant vyrišką elgesį ir bruožus daugiausia susitelkta į vyriškumą pataisos namuose, kalbėdami apie vyriškumą nuteistieji pabrėžė, kad vyrams privaloma sukurti ir išlaikyti šeimą, pasirūpinti šeimos ar savo pačių finansine gerove, rodyti pagarbą moterims. Vyro – šeimos galvos, atsakingo už finansinę šeimos padėtį, motyvas ryškus daugelyje nuteistųjų pasakojimų.

Analizuojant vyriškumą pataisos namuose prasminga ne tik identifikuoti vyriško elgesio taisykles, bet ir apčiuopti bei apibrėžti šių taisyklių derinius, susijungiančius į tam tikras vyriškumo formas. Tiriant išskirtos trys vyriškumo formos: tradicinis, hipervyriškas ir „žmogiškas“. Kiekviena šių formų, sudaryta remiantis nuteistų vyrų akcentuotais vyriško elgesio bruožais, pristatoma išsamiau, atsižvelgiant į vienai ar kitai formai priskirtų nuteistųjų bylų duomenis.

Daugiau nei pusės tyrime dalyvavusių nuteistųjų (32-iejų) vyriškumo percepcija priskirta tradicinio vyriškumo tipui. Šiai vyriškumo formai būdingas vyriškumo tapatinimas su gebėjimu būti psichologiškai, dvasiškai stipriam, tvirtam ir protingam. Esant poreikiui privalu mokėti apsiginti. Galiausiai vyras turi turėti tam tikrus įsitikinimus, jų laikytis, sugebėti juos išreikšti. Moteriškiems bruožams, silpnumo ir homoseksualumo apraiškoms nuteistųjų piešiamame tradicinio vyro portrete vietos neatsiranda. Akcentuojamas vyro – šeimos maitintojo, gebančio pasirūpinti ir finansiškai aprūpinti savo artimuosius, vaidmuo. Nors atliekantys bausmę nuteistieji menkai gali prisidėti prie šeimos gerovės ar aprūpinimo, šeimos sukūrimas jiems tampa prioritetu. Viena vertus, tradicinio vyriškumo tipui priskirti nuteistieji simpatizuoja vyriškai tvirtybei ir sugebėjimui šią tvirtybę parodyti, kita vertus, jie atmeta perdėtai agresyvų elgesį, tik išimtiniais atvejais pateisina jėgos ir smurto panaudojimą:

Nu aš nežinau kaip vyras [juokiasi], turi elgtis protingai, nu aš net nežinau, atsakingai, protingai ir nedaryk kažkokių tai skubių, valdytis, nesiginčyt su kitais nuteistaisiais, nu nesmurtauti, nes tai yra aš manau...

(Nuteistasis Nr. 50, Vilniaus pataisos namai)

Tradiciniam vyriškumo tipui priskirtų nuteistųjų bylų analizė atskleidžia, kad daugumos tradicinį vyriškumą pripažįstančių nuteistųjų kriminalinė karjera nėra itin spalvinga ir ilga. Šių nuteistųjų teistumų skaičius ir laikas,

praleistas pataisos namuose, neviršija bendro tyrime dalyvavusių teistumų ir įkalinimo trukmės vidurkio⁶.

Antroji vyriškumo forma – hipervyriška laikysena – būdinga trečdaliui (20) tyrime dalyvavusių nuteistųjų. Tokią vyriškumo formą palaikantys nuteistieji minėto tradicinio vyriškumo bruožus papildo keliais kitais vyriškumo elementais, leidžiančiais atskirti hipervyrišką formą nuo jau aptartos tradicinės. Šie nuteistieji ypač akcentuoja vyro gebėjimus apsiginti ir nenusileisti, kad ir kas nutiktų, kad ir kokias priemones jiems tektų panaudoti. Fizinės jėgos panaudojimas nėra smerktinas, kai kuriais atvejais neišvengiamas ar net sveikintinas. Vienu iš svarbiausių nevyriškų bruožų, bet nemažiau neigiamai vertinamų moteriškumo ar homoseksualumo apraiškų laikomas skundimas, ypač ieškant pagalbos ar užtarimo tarp įkalinimo įstaigos darbuotojų. Apie tokius nevyriškus ir pagarbos nevertus vyrus kalba Pravieniškių pataisos namuose bausmę atliekantis nuteistasis (Nr. 26):

Nu jie dabar kai atvažiuoja, mano tokia nuomone, aš nematau laisvėj vyrų, jeigu tokie atvažiuoja čia, tai ten visi kaip sakoma skystimai. Aš negalėčiau va susitikęs jam paduot ranką, pasisveikint, nu man savigarba neleistų, nu tiesiog jie yra per skysti žinot, nu tik kas, bėga, skundžiasi, myžniai.

Šio nuteistojo pasakojime atsiskleidžia panieka silpniesiems, negabantiems iškilusių probleminių situacijų išspręsti savo jėgomis, be niekieno pagalbos ar įsikišimo. Dalis šio tipo nuteistųjų pabrėžia, kad vyriškumas ir nuteistųjų subkultūros laikymasis yra neatskiriami dalykai, todėl siekiant tikro vyro statuso ir pripažinimo privalu laikytis neformalių nuteistųjų taisyklių, kurių pagrindas yra tam tikras vyriškumo kodas. Hipervyriškumą siekiamybe laikantys nuteistieji pažymi, kad vyriška tvirtybė nėra fizinio pajėgumo ar raumenų tūrio atitikmuo. Šiuo požiūriu vidinė tvirtybė, paremta tvirta nuomone bei jos raiška, galiausiai drąsa, pasitikėjimu savimi ar užsispyrimu, esanti kur kas svarbesnė. Tik nebijantis vyras, nuteistųjų manymu, gali užtikrintai, nepaisydamas savo paties fizinio pajėgumo, atsilaikyti prieš kitus ir nepasiduoti. Vyras turi gebėti pasirūpinti savimi, todėl tam tikras finansinis potencialas taip pat gali būti laikomas privalomu vyriškumo atributu. Tokiu atveju simpatizuojama vyro sumanumui ir, nuteistųjų žodžiais tariant, gebėjimui *suktis*, tad įvairios priemonės, kuriomis finansinis stabilumas pasiekiamas, yra pateisinamos.

Analizuojant tam tikras šiam tipui priskiriamų nuteistųjų charakteristikas, pastebima, kad daugiau negu pusė šiam tipui priskirtų nuteistųjų amžius nesiekia tyrime dalyvavusių amžiaus vidurkio, tad galima daryti prielaidą, kad hipervyriškai laikysenai simpatizuoja jaunesni nuteistieji. Taip pat daugiau negu pusė bausmę atlieka už smurtinius nusikaltimus⁷.

⁶ Detalizuojant svarbu paminėti, kad tyrime dalyvavusių pataisos namuose atliekančių laisvės atėmimo bausmę nuteistųjų vidurkis – 4, įkalinimo trukmės (ne tik paskutinio bausmės atlikimo, bet viso praleisto laiko kalint) vidurkis – ~5,6 m.

⁷ Tyrime dalyvavusių amžiaus vidurkis 31 m. Smurtiniais nusikaltimais laikyti tie, kuriuose buvo panaudoti smurtiniai veiksmai, pavyzdžiui, plėšimai, kūno sužalojimai ir t. t.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad hipervyriška nuteistųjų pozicija yra sutelkta į perdėto vyriškumo įkūnijimą ir demonstravimą. Tokia laikysena ir nuolatinis jos rodymas neleidžia suabejoti nuteistojo vyriškumu ar jį kvestionuoti. Ji funkcionuoja kaip apsauginis skydas ir signalas, garsiai ir aiškiai pranešantis kitiems apie vyro tvirtybę, ištvermę, galią.

Mažiausiai nuteistųjų svarbiausiu vyriškumo bruožu laiko žmogiškumą, būti vyru, jų teigimu, reiškia būti žmogumi. Todėl ši forma, vartojant nuteistųjų žodžius, pavadinta „žmogiška“. Žmogiškumas nuteistųjų požiūriu apima savybes, neužprogramuotas lyties. Kaip teigia Pravieniškių pataisos namuose bausmę atliekantis nuteistasis (Nr. 21), egzistuoja bendri žmogiški bruožai, nepavaldūs nė vienai iš lyčių: „Labai įdomus klausimas, nu mano nuomone, tiek moterims, tiek vyrams yra vienos savybės, tiesiog būti geru, viską daryti iš širdies, nes nėra vyriška daužyti ar dar kažką, aišku vyras fiziškai yra stipresnis ar panašiai, būti tiesiog geru žmogum galu gale, suprasti kitus, užjausti, nuoširdžiai elgtis visą laiką, būti draugiškam, paslaugiam ir panašiai.“ Žmogus turi būti geras, nuoširdus ir draugiškas, todėl šios žmogiškos savybės kur kas svarbesnės už tam tikrų lyčių vaidmenų įgyvendinimą. Šiai vyriškumo formai priskirti nuteistieji taip pat nepateisina agresijos ir smurto naudojimo. Pravieniškių pataisos namuose kalinčio nuteistojo (Nr. 28) pasisakymas rodo, kad destruktivi vyriškumo išraiška byloja apie naudojančių agresyvų elgesį išsilavinimo stoką:

Nesąmonės tos, nežinau kas leidžia vyrui būti agresyviu, niekas neleidžia vyrui būti agresyviu, kodėl jis gali būti agresyvus kito žmogaus atžvilgiu, tai absurdas, tai neišprusimas, neišmanymas, neišsilavinimas ar <...>.

Alytaus pataisos namuose bausmę atliekančio nuteistojo (Nr. 8) pasakojimas liudija, kad nuteistųjų perdėtas savęs aukštinimas, pagyrūniškas elgesys ir didžiavimasis kriminaliniais pasiekimais kartais ne tik atrodo juokingas, bet ir, nuteistųjų manymu, nurodo per didelę koncentraciją į nusikalstamą karjerą kaip į vienintelį pasaulio matymo ir pažinimo šaltinį:

Jo, jo, jo kas ten aš, stengiasi gražiau apsirengti, nu nors iš tikrųjų laisvėje nieko gero visiškai nei jie matę, nei jie matys, nežinau. Bet iš savęs labai daug kas, labai kelia save į aukštumas. <...> Nu jo jie tokius, vyriškumas tas savęs toksai kaip jie laisvėje gyvena kartais pasakoja tokias pievas, kaip jei gali tą ir aną, nu toksai. <...> Galbūt apgauti kažką tai, galbūt pavogti kažką tai ar pavogė, nu nežinau tas toksai pasigyrimas, toksai labai girtis mėgsta ir savęs tas aukštinimas. Normaliam žmogui tai juokinga.

Pabrėžtina, kad „žmogiškai“ vyriškumo formai priskirti nuteistieji daugiau orientuoti ne į vyriškumo realizavimą pataisos namuose, bet į gyvenimą už jų ribų – tai akcentuoja ir kitas Alytaus pataisos namuose kalintis tyrimo dalyvis (Nr. 10):

Mano galvelė yra apkrauta laisve, visos mintys, visos laisvė, laisvė, laisvė, laisvė; jau vat užtenk, jau supratau iš tikrųjų.

Nuteistųjų bylų analizė rodo, kad visi „žmogišką“ vyriškumo formą pasirinkusieji bausmę atlieka už nesmurtinius nusikaltimus. Beveik visų šių nuteistųjų laikas, praleistas įkalinimo įstaigose, neviršija ketverių metų, nors visų tyrime dalyvavusių nuteistųjų bendros kalėjimo trukmės vidurkis yra kur kas didesnis (~5,6 m.). Taigi „žmogišką“ vyriškumo formą palaikančių nuteistųjų kriminalinė karjera yra itin trumpa, todėl galima numanyti, kad šiems nuteistiesiems gyvenimas įkalinimo įstaigose nėra puikiai pažįstamas.

Vyriškumo formų analizė patvirtina autorių T. A. Kuperso (2005) ir A. Curtis (2014) išvagas, kad destruktivi vyriškumo forma, pasireiškianti per smurtinį, agresyvų, besipriešinantį, homofobišką, dominuojantį ir besivaržantį elgesį, nėra vyraujanti. Šią vyriškumo formą galima tapatinti su tyrimo metu išskirta hipervyriška laikysena, kurią, kaip rodo tyrimas, pripažįsta tik trečdalis tyrime dalyvavusių nuteistųjų. Daugiau nei pusės tyrime dalyvavusių vyriškumas priskirtas tradicinio vyriškumo formai, kurią galima sieti su R. Connell (2005) apibrėžtu pritampančiu vyriškumu, nepretenduojančiu į patriarchyto viršūnę, tačiau palaikančiu hegemoninius vyriškumo bruožus, siejamus su heteroseksualumu, tvirtybe, moteriškų bruožų subordinavimu, fiziniu, materialiniu, seksualiniu vyrų potencialu. Kaip tik tokį tradicinio tipo vyriškumą galima laikyti tyrimo atveju dominuojančiu tarp nuteistųjų. „Žmogiško“ vyriškumo forma, nors ir ne itin populiaru tarp nuteistųjų, leidžia kalbėti apie, M. Bandyopadhyay (2006) žodžiais tariant, besivaržantį vyriškumą, kuris tarsi konkuruoja su tradicine ar hipervyriška laikysena. „Žmogiškos“ vyriškumo formos analizė patvirtina M. Bandyopadhyay (2006) tyrimo išvagas, kad vyriška tvirtybė įkalinimo aplinkoje nėra vienintelis vyriškumo išteklius. „Žmogišką“ vyriškumo formą palaikantys nuteistieji orientuoti vyriškumą įgyvendinti siedami jį su gyvenimu už pataisos namų ribų.

Vyriškumo fasadas ir savęs pateikimas

E. Goffmanas (1961) pažymi, kad patekę į įkalinimo instituciją vyrai yra veikiami daugybės įvairių socialinių ir psichologinių išpuolių, kurie mažina jų savivertę, o pati įkalinimo įstaiga atlieka individo savojo aš maravimo procesą. Nuteistojo tapatybei tenka dvejopas spaudimas, į ją nusitaiko ir įstaigos darbuotojai, ir kiti nuteistieji, vieni ir kiti yra suinteresuoti suformuoti jų požiūriu „tinkamą“ individą. Todėl vyrų gebėjimas išlikti įkalinimo įstaigoms būdingoje įžeidimų ir žiaurumo atmosferoje priklauso nuo to, kaip jie geba sukurti viešai išreikštą tapatybę, kuri leistų pritapti prie nuteistųjų kultūros, grįstos perdėtu vyriškumo demonstravimu, bei nuo to, kaip jiems pavyksta išlaikyti ir puoselėti privatų, vidinį savęs suvokimą. Viešos tapatybės raiškos analizei padeda aptarta E. Goffmano (2000) dramaturgijos teorija, pagal kurią individas, pasitelkdamas tam tikrą fasadą ir jį pateikdamas taip, kaip iš jo tikisi kiti situacijos dalyviai, gali veikti patį situacijos apibrėžimą. Individo tikslu tampa įtikinamas vaidmens, skirto konkrečiai žiūrovų grupei, atlikimas. Tyrimas atskleidžia, kad

vienu iš svarbių nuteistųjų uždavinių ir yra nuteistųjų grupei būdingų kasdienio gyvenimo praktikų įsisavinimas ir elgesio, kurio grupė tikisi, pateikimas:

Skirtingų nuomonių, skirtingi žmonės, skirtingų charakterių, bet reikia taikytis prie daugumos. Ne kad dauguma prie tavęs taikytusi, bet kad prie daugumos tu taikytumeisi. Tai vat ir ieškai to tokio, mažiau tų konfliktų ir panašiai, vis tiek žiūri kaip kas save veda. Vis tiek ne pirmi metai sėdžiu, psichologiją šitą vidinę žinau, kaip tarp mūsų jinai veikia. Nu vat ir deriniesi prie visos tos sistemos. Čia gi yra sistema. Niekaip nepasakysi, čia sistema.

(Nuteistasis Nr. 40, Pravieniškių pataisos namai)

Nuteistojo pasakojimas iliustruoja, kaip svarbu suprasti ir išmokti tam tikro gyvenimo, kurį nuteistasis vadina sistema, E. Goffmano (2000) žodžiais tariant, perprasti jau apibrėžtas situacijos definicijas. Išsami situacijos definicija paremta susitarimu dėl to, kieno pretenzijos tam tikrais klausimais bus laikinai gerbiamos (Goffman 2000, 20). Tyrime dalyvavę nuteistieji pažymi, kad situacijos apibrėžimas ir jos įteisėjimas gali kisti, tačiau pretenzijos, siūlančios permąstyti esamą situaciją, gali susiklostyti tik tada, kai sulaukiama didesnės grupės pritarimo ar palaikymo:

Nu ir viskas daugiausia žmonių jie pritampa, o jeigu jų susibūrė daugiau biški, tada jie pradeda kažką savo regzt. Čia dauguma žmonių gal 10 procentų, kurie turi savo nuomone, o kiti pritampa. Kažkas bijo, čia papuola į kalėjimą, bijo gal porą dalykų, kad priekin kojom neišeitų arba neišeitų, turėdami kokius keturis metus, kad po penkiolikos, kad neišeitų.

(Nuteistasis Nr. 6, Alytaus pataisos namai)

Taigi tyrime dalyvavę nuteistieji pastebi, kad apibrėžtos situacijos permąstymas galimas subūrus suinteresuotų grupę, kitu atveju lieka elgtis taip, kaip reikalauja nusistovėję apibrėžimai. Šių apibrėžimų akivaizdoje, E. Goffmano (2000) manymu, individas siekia parodyti save idealioju pavidalu ir užmaskuoti nepageidaujamus dalykus, taip jis veikia išreiškia konkretaus vaidmens charakteristikas, bet ne savo paties asmenines savybes. Kaip tik tokį įkalintųjų elgesį iliustruoja nuteistojo (Nr. 29), bausmę atliekančio Pravieniškių pataisos namuose, pasakojimas:

Tyrėja: *O kaip jums atrodo, dėl ko vyrai čia labiausia kenčia?*

Informantas: *Dėl to, kad negali išreikšt savo minčių, dėl to, kad negali pilnai visavertiškai išreikšt save, dauguma nori eiti į bažnyčia pakalbėti su kunigu ar su dvasininku, su kalinių globos draugija pakalbėt, bet iš karto įsijungia tokie stereotipai- ką apie mane pagalvos, ką apie mane pasakys, nes netgi vienas vaikinukas toks buvo, jis dabar drausmės grupėje, jis prašė manęs kryžiuko, aš priejau prie sesė Benediktos ir sakau, va reikia žmogui katalikiško kryžiuko, jinai paprašė, bet atveskit mane jį. Jis sako: „ne aš į vidų neisiu, pats tu žinai, ką apie mane pagalvos“, tas toks, tai aš susitariau, kad susitiksiame koridoriuje, aš jį privedžiau, kai jinai atėjo ir jau ji pati pradėjo bendrauti, ir manau dauguma žmonių negali perlipt per save, man atrodo netgi būtų*

lengviau atlikt bausmę tiesiog niekur nevaikštant, keiktis toliau, spjaudyt koridoriais, aš tada būčiau savas toj terpėj <...>.

Iš šio pasakojimo matyti, kad nuteistasis tarsi susikuria tam tikrą reprezentacinį fasadą, kuris yra laukiamas ir priimtinas, todėl baiminasi sunaikinti reprezentacinę iliuziją, parodyti kitokią nei įprasta pusę. Tokiu atveju nuteistiesiems kur kas svarbiau ne išreikšti save, o patenkinti kitų lūkesčius, svarbu nesugriauti to, kuo juos laiko kiti. Todėl nuteistieji priversti ieškoti būdų, kuriais galėtų patenkinti savo poreikius, tačiau nekeltų grėsmės savo įvaizdžiui.

Y. Jewkes (2002), E. Faccio ir N. Costa (2013) pastebi, kad įkalinimo įstaiga dėl savo erdvės apribojimų ir nuolatinio neišvengiamo kontakto su kitais kalinamaisiais neleidžia nuteistiesiems nusimesti viešumui skirto fasado. Individualumo stoką pažymi ir tyrime dalyvavę nuteistieji: „Čia visada visi viską mato, viską girdi, nėra tokio individualumo tokio“ (Nuteistasis Nr. 14, Alytaus pataisos namai). Taigi nuteistieji pripažįsta, kad patekus į įkalinimo įstaigą identitetas jiems tarsi nebepriklauso, jis tampa viešas, atviras kitų teismui. Kalėjimas, kalinamųjų požiūriu, yra vieta, kurioje kiekvienas žingsnis stebimas ir turi didžiulės reikšmės susidarant nuomonę apie kitus.

N. de Viggiani (2012) ir Y. Jewkes (2002), remdamiesi E. Goffmano dramaturgijos teorija, teigia, kad nuteistieji, pasitelkdami fasado valdymo strategijas, įgyja vyriškas tapatybes, kad užmaskuotų savo silpnybes, baimę, neatrodytų pažeidžiami ir galiausiai būtų pripažinti kitų nuteistųjų bei atitiktų neformaliai nustatytus gyvenimo įkalinimo sąlygomis reikalavimus. Tyrimo duomenų ir E. Goffmano dramaturgijos teorijos bei savęs pateikimo sąsajos leidžia į nuteistųjų vyriškumą pažvelgti kiek kitokiu rakursu, jį prilyginant tam tikrai fasadinei ir reprezentacinei išraiškai. Tyrime dalyvavusių nuteistųjų pasakojimuose išryškėja, kad tam tikro vyriško vaidmens reprezentavimas tampa vienu svarbiausių uždavinių nuteistiesiems net ir tuomet, kai tokia vyriška laikysena neatitinka asmeninės tapatybės. Nuteistiesiems privalu įgyvendinti vyriškus vaidmenis taip, kaip iš jų reikalauja auditorija ir nuteistųjų įteisinti situacijos apibrėžimai. Įtikinamas ir nuoseklus fasado pateikimas leidžia patekti į nuteistųjų pasaulį, taigi laiduoja įsiliejimą į grupę. Vyriškas fasadas padeda nuteistiesiems apsaugoti vidinį pasaulį nuo kitų veriančio, vertinančio, teisiančio žvilgsnio. Galiausiai nuteistiesiems, jų pačių požiūriu, trūksta individualios erdvės, E. Goffmano žodžiais tariant, užkulisų, kuriuose jie galėtų nusimesti sceninius drabužius ir puoselėti vidinę savo tapatybę.

Apibendrinimas

Klasikiniuose kalėjimų tyrimuose Greshamas Sykesas (1958) ir E. Goffmanas (1961) teigia, kad įkalinimo įstaigos įgyvendinami suvaržymai, apribojimai, draudimai, kuriuos G. Sykesas (1958) vadina įkalinimo skausmais (angl. *pains of imprisonment*), nulemia kalėjimo socialinę organizaciją ir bausmę atliekančio

vidinę tapatybę. Vyrų kalėjimas, būdamas išskirtinai vyriška aplinka, iškelia vyriškosios tapatybės formavimo klausimus. Vyriškumą įkalinimo įstaigose tiriantys mokslininkai (Bosworth, Carrabine 2001; Crewe, 2009; Evans, Wallace 2007; Hsu Hua-Fu 2005; Jewkes 2002 ir 2005, Kupers 2005; Sabo et al. 2001) vyriškumo įgyvendinimą ir reprezentavimą laiko neatskiriama neformalių nuteistųjų santykių, kasdienių praktikų ir hierarchinės sistemos dalimi. Aktualizuodami vyriškumo analizės svarbą šie tyrėjai teigia, kad vyriškumas įkalinimo sąlygomis tampa itin reikšmingu galios, statuso, prisitaikymo ir išgyvenimo rūsčioje įkalinimo kasdienybėje ištekliu. Įkalinimo sąlygomis laisvės atėmimo bausmę atliekantys vyrai netenka įprastinių vyriškumo įveiksinimo šaltinių ir būdų, tokių kaip šeiminiai, seksualiniai, darbiniai santykiai, praranda galimybę patys įgyti finansinių išteklių, todėl į kalėjimą patekę nuteistieji priversti perkonstruoti savo vyriškumą (Bandyopadhyay 2006). Neretai prieinamiausiu vyriškumo ištekliu kalėjimo aplinkoje tampa „kieto vyruko“, kitaip tariant, hipervyriška ar perdėto vyriškumo, laikysena. Todėl ir analizuojamo tyrimo atveju siekta identifikuoti hipervyriškos laikysenos svarbą Lietuvos pataisos namuose, iškeliant šios laikysenos dominavimo klausimą. Taigi atliktas tyrimas patvirtina autorių T. A. Kuperso (2005) ir A. Curtis (2014) įžvalgas, akcentuojančias, kad perdėto vyriškumo forma, pasireiškianti per smurtinį, agresyvų, destruktivų elgesį, nėra dominuojanti. Hipervyrišką laikyseną palaikė trečdalis tyrime dalyvavusių nuteistųjų. Šios laikysenos pagrindiniai komponentai yra dominavimo siekis, gebėjimas apsiginti pasitelkus fizinę agresiją, aukšto statuso ir garbės išsaugojimo poreikis.

Dominuojanti vyriškumo forma tyrime dalyvavusiuose pataisos namuose galima laikyti tradiciniu pavadintą vyriškumą, kuris rezonuoja R. Connell apibrėžtą pritampantį, nesiveržiantį į patriarchato viršūnę hegemoninį vyriškumą. Šios vyriškumo formos populiarumą pagrindžia ne tik daugumos tyrime dalyvavusių nuteistųjų pripažinimas, bet ir bendra vyriško elgesio taisyklių analizė, kuri iliustruoja, kad svarbiausiomis vyriško elgesio charakteristikomis nuteistieji laiko moteriškų bruožų smerkimą, vyrišką tvirtybę, protą, vyro – šeimos maitintojo – vaidmenį. Vadinas, tradicinės ir hipervyriškos formų skirtis gali būti brėžiama pasitelkiant agresijos ir siekio dominuoti nuteistųjų hierarchinėje sistemoje kriterijus, tradicinio vyriškumo forma devalvuoja agresijos pataisos namuose panaudojimo naudą ir nėra suinteresuota kopti hierarchinės struktūros laiptais.

Pritapimo prie grupės ar situacijos ir tinkamo savęs reprezentavimo kitų nuteistųjų auditorijai motyvas nuteistųjų pasakojimuose itin ryškus. Todėl pasitelkti E. Goffmano (2000) dramaturgijos teorijos konceptai vyriškumo analizę papildo ir praturtina. Tyrime dalyvavę nuteistieji pabrėžia, kad įkalinimo sąlygomis privalu taikytis prie tam tikrų jau apibrėžtų situacijos definicijų, pačių nuteistųjų žodžiais tariant, taikytis prie sistemos, o prisitaikymas įmanomas pasitelkiant tam tikrą vaidmenį, „gofmaniškai“ sakant, fasadą. Tyrimo rezultatai rodo, kad nuteistųjų reprezentuojamas fasadas atliepia keletą

esminių funkcijų: tinkamai reprezentuotas, jis garantuoja palankią kitų nuteistųjų reakciją, kuri laiduoja priėmimą į nuteistųjų socialinę struktūrą, drauge veikia kaip apsauginis skydas, saugantis nuteistojo vidinį pasaulį nuo kitų veriančio, vertinančio, teisiančio žvilgsnio. Taigi E. Goffmano dramaturgijos teorijos ir tyrimų rezultatų sąsajos inspiruoja kalbėti apie vyriškumą ne kaip apie statišką, nekintančią ir vidinę būseną, o kaip apie tam tikrą strategiškai palankią, manipuliatyvią laikyseną, fasadinę reprezentaciją, kuri nebūtinai yra nuteistojo vidinės vyriškosios tapatybės veidrodis.

Galiausiai paskutinė – „žmogiško“ – vyriškumo forma, identifikuota per tyrimą, leidžia kvestionuoti hipervyriškos ar hegemoninės (tradicinės) vyriškumo formų universalumą. M. Bandyopadhyay (2006) teigimu, alternatyvios ar opozicinės dominuojančiam vyriškumui formos įkalinimo įstaigose turi būti laikomos konkuruojančiomis, besivaržančiomis. „Žmogiškos“ vyriškumo formos analizė patvirtina M. Bandyopadhyay (2006) tyrimo išvalgas, pabrėžiančias, kad vyriška tvirtybė nėra vienintelis nuteistiems vyrams prieinamas galios išteklis. Apie tai kalba ir J. W. Messerschmidtas (2012) teigdamas, kad priimtiniomis ir paplitusios vyriškumo formomis gali būti ir lygybę, egalitarinius lyčių santykius nustatantis vyriškumas. „Žmogišką“ formą palaikantys nuteistieji siekia įgyvendinti vyriškumą neapsiribodami pataisos namų sienomis, todėl jie neperima pataisos namams būdingos perdėto vyriškumo laikysenos. Šių vyrų susitelkimas į gyvenimą už pataisos namų ir grįžimą į visuomenę suteikia jiems ne tik vilties, bet ir tam tikros galios, kai vyriškumas siejamas ne su hipervyriškumo įgyvendinimu, o su savęs realizavimu atlikus bausmę.

Literatūra

- Abrams, L. S., Anderson-Nathe, B., Aguilar, J. 2008. "Constructing Masculinities in Juvenile Corrections." *Men and Masculinities* 11 (1): 22–41.
- Bandyopadhyay, M. 2006. "Competing Masculinities in a Prison." *Men and Masculinities* 9: 186–203.
- Bosworth, M., Carrabine, E. 2001. "Reassessing Resistance: Race, Gender and Sexuality in Prison." *Punishment Society* 3 (4): 501–515.
- Butler, J. 2004. *Undoing Gender*. New York and Oxfordshire: Routledge.
- Butler, M. 2008. "What are You Loking at? Prisoner Confrontations and the Search for Respect." *The British Journal of Criminology: An International Review of Crime and Society* 48: 856–873.
- Carlsson, C. 2013. "Masculinities, Persistence, and Desistance." *Criminology* 51 (3): 661–693.
- Cesaroni, C., Alvi, S. 2010. "Masculinity and Resistance in Adolescent Carceral Settings." *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice* 3 (52): 303–320.
- Colier, R., 1998. *Masculinities, Crime and Criminology. Men, Heterosexuality and the Criminalised Other*. Thousand Oaks New: Sage Publications.
- Comack, E. 2008. *Out There In Here. Masculinity, Violence and Prisoning*. Halifax & Winnipeg: Fernwood Publishing.

- Connell, R. W. 2003. "Masculinities, Change, and Conflict in Global Society: Thinking about the Future of Men's Studies." *The Journal of Men's Studies* 11 (3): 249–266.
- _____. 2005. *Masculinities*. Los Angeles: University of California Press.
- Connell, R. W., Messerschmidt, J. W. 2005. "Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept." *Gender & Society* 19: 829–859.
- Curtis, A. 2014. "You Have to Cut it off at the Knee": Dangerous Masculinity and Security Inside a Men's Prison." *Men and Masculinities* 17 (2): 120–146.
- Earl, R. 2011. "Boys' Zone Stories: Perspectives from a Young Men's Prison." *Criminology & Criminal Justice* 11 (2): 129–143.
- Evans T., Wallace, P. 2008. "A Prison within a Prison?: The Masculinity Narratives of Male Prisoners." *Men and Masculinities* 10: 484–507.
- Faccio, E., Costa, N. "The Presentation of Self in Everyday Prison Life." *Global Crime* 14 (4): 386–403.
- Goffman, E. 1961. *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Penguin Books.
- _____. 2000. *Savęs pateikimas kasdieniniame gyvenime*. Vilnius: Vaga.
- Hearn, J., Pringle, K. 2006. *European Perspectives on Men and Masculinities National and Transnational Approaches*. New York: Palgrave MacMillan.
- Hood-Williams, J. 2001. "Gender, Masculinities and Crime: From Structures to Psyches." *Theoretical Criminology* 5 (1): 37–60.
- Hsu, Hua-Fu. 2005. "The Patterns of Masculinity in Prison Sociology: a Case Study in one Taiwanese Prison." *Critical Criminology* 13: 1–16.
- Jefferson, T. 2002. "Subordinating Hegemonic Masculinity." *Theoretical Criminology* 6: 63–88.
- Jewkes, Y. 2002. *Captive Audience. Media, Masculinity and Power in Prisons*. London and New York: Routledge.
- _____. 2005. "Men Behind Bars: 'Doing Masculinity' as an Adaptation to Imprisonment." *Men and Masculinities* 8: 44–63.
- Karp, D. R. 2010. "Unlocking Men, Unmasking Masculinities: Doing Men's Work in Prison." *The Journal of Men's Studies* 18 (1): 63–83.
- Kudirka, R. 2014. *Kalėjimo, kriminalinio ir narkomanų žargono žodynas. 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas*. Kaunas: Kitos knygos.
- Kupers, T. A. 2005. "Toxic Masculinity as a Barrier to Mental Health Treatment in Prison." *Journal of Clinical Psychology*, 61 (6): 713–724.
- Messerschmidt, J. W. 1993. *Masculinities and Crime: Critique and Reconceptualization of Theory*. Lanham, MD: Rowan & Littlefield Publishers.
- _____. 2001. "Masculinities, Crime, and Prison." In *Prison Masculinities*, ed. D. Sabo, T. A. Kupers, W. London, 67–73. Philadelphia: Temple University Press.
- _____. 2012. *Gender, Heterosexuality and Youth Violence: the Struggle for Recognition*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Petkevičiūtė, R. 2010. „Įkalinti vyriškumai Lietuvos nuteistųjų subkultūroje ir Lenkijos nuteistųjų podkultūroje“. *Kultūra ir visuomenė. Socialinių tyrimų žurnalas* 1 (2): 147–170.
- Petkus, A. 2004. „Kriminalinės subkultūros penitencinėse įstaigose genezė, raida ir struktūra“. *Jurisprudencija* 51 (43): 124–136.

- _____. 2006. *Kriminalinė subkultūra Lietuvos penitencinėse įstaigose: kriminologinė analizė*. Daktaro disertacija. Mykolo Romerio universitetas. Vilnius.
- Piškinaitė-Kazlauskienė, L. 2001. „Lietuvos kalinių vyrų buitės ir bendravimo kultūra“. *Liaudies kultūra* 3: 28–35.
- Rhodes, L. A. 2001. “Toward an Anthropology of Prisons.” *Annual Review of Anthropology* 30: 65–83.
- Sabo D., Kupers, T. A., London, W. 2001. *Prison Masculinities*. Philadelphia: Temple University Press.
- Seidler, V. J. 2006. *Transforming Masculinities*. London: Routledge.
- Seymour, K. 2003. “Imprisoning Masculinity.” *Sexuality and Culture* 7 (4): 27–55.
- Sykes, G. M. 1958. *The Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison*. Norwood, NJ: Princeton University Press.
- de Viggiani, N. 2012. “Trying to be Something You Are Not: Masculine Performances within a Prison Setting.” *Men and Masculinities* 15 (3): 271–291.
- Wacquant, L. 2002. “The Curious Eclipse of Prison Ethnography in the Age of Mass Incarceration.” *Etnography* 3 (4): 371–397.

Incarcerated Masculinities: from Hypermasculinity to Masculine Front Management

Summary

Analyzing 60 semi-structured interviews conducted in three Lithuanian correctional houses (Vilnius, Alytus and Pravieniškės) and prisoners’ criminal records, the article discusses the construction of incarcerated masculinity. Focusing on the definition and theoretical perspectives of hegemonic masculinity (Connell 2005; Messerdhmidt 2012) and using insights of imprisoned masculinity research (Abrams et al. 2008; Curtis 2014; Kupers 2005), the article analyzes the role of hypermasculinity within Lithuanian prisons.

The empirical results reveal three forms of masculinity: hypermasculinity, traditional and “human” masculinity named after prisoners’ self-definitions. One third of the research participants maintained hypermasculinity and half of them supported traditional masculinity. The author argues that traditional masculinity based on toughness, male dominance, emotional balance, and loyalty is dominant in Lithuanian prisons. However, the form of traditional masculinity rejects aggressiveness as one of its characteristic features. The interviews demonstrate that prisoners emphasize the importance of an adaptation to informal prison rules and the proper presentation of self. Therefore, it is meaningful to discuss the presentation of self and management of a masculine front following Goffman’s (2000) dramaturgical theory. Eventually, a “human” form of masculinity proves that hypermasculine behaviour is not the only recourse of masculinity in prisons. The research participants who maintained the “human” form constructed their masculinities by referring to the resources related to life after imprisonment.